

Záblesk v totalitní temnotě — pokus o výzkum mezinárodních vztahů v období reformního komunismu

PETR DRULÁK

Následující stať se zabývá vztahem výzkumu mezinárodních vztahů (dále jen MV) a politické moci v komunistickém Československu, přičemž se soustředí na období druhé poloviny 60. let. Teoreticky pojímá tento vztah za pomoci konceptu logos/polis, který analyticky objasňuje vztah poznání a moci. Empiricky se opírá především o vědeckou činnost tehdejšího Ústavu pro mezinárodní politiku a ekonomiku (ÚMPE), zejména pak o jím vydávaný čtvrtletník *Mezinárodní vztahy* (na který navazuje tento časopis). Za základní tezi považujeme poznatek, že ačkoli výzkum MV je po téměř celé období totality s výjimkou několika měsíců v roce 1968 důsledně podřízen politickému rozhodování, a tudíž nemá podmínky pro svůj svobodný rozvoj, řada tehdejších výzkumníků usiluje o založení nové disciplíny MV a dosahuje na této cestě několika dočasných úspěchů, zmařených srpnovou intervencí.

TEORETICKÁ VÝCHODISKA

Od 90. let minulého století zažívá disciplína MV nebyvalou vlnu sebereflexe. Legitimním předmětem bádání již nejsou „pouze“ MV, nýbrž i samo bádání o MV. Určitá forma sebereflexe byla ve studiu MV přítomna již dříve ve formě obecného povědomí o historickém vývoji disciplíny, obvykle popisně prezentovaném prostřednictvím tzv. velkých debat (realismus versus idealismus, scientismus versus tradicionalismus, debata paradigmát, neorealismus versus neoliberalismus, pozitivismus versus postpozitivismus). Avšak reflexe začínající v 90. letech se nespokojuje pouze s popisem vývoje disciplíny, nýbrž se snaží zařadit soupeřící ideje do společenského a kulturního kontextu. Klasickou prací v tomto ohledu je Hoffmannův článek *An American Social Science: International Relations* [viz Hoffmann, 1977/1995], který ovšem ve své době zůstává osamocen. Jako významné impulzy sebereflexe disciplíny stále působí jeho dvě hlavní teze:

- MV jsou především americkou disciplínou, ostatní badatelé buď přejímají americké teorie, nebo vytvářejí vlastní, které však kromě nich samých nikdo jiný nezná;
- americká disciplína MV se vyvíjí podle potřeb americké zahraniční politiky a je zásadně formována společenským systémem USA.

První teze představuje výzvu badatelům mimo USA, kteří zkoumají, do jaké míry lze mluvit o jedné mezinárodní, a tedy de facto americké disciplíně MV a do jaké míry existují nezávislá národní (německá, britská apod.) či regionální (severská) studia MV s vlastní identitou [viz Waever, 1998; viz Joergensen, 2000; viz Friedrichs, 2001].

Druhá teze otevírá otázku vztahu bádání a společenského kontextu, do něhož je obor zařazen [viz Guzzini, 1998]. Nejostřeji se tento vztah projevuje v otázce vztahu vědeckého poznání a politické moci. Dilema obsažené v tomto vztahu vyjadřuje sám Hoffmann: „Badatelé neradi přemýšlejí o své intelektuální závislosti na [mocenském – pozn. aut.] postavení své vlasti a na ambicích politických elit; narušuje to jejich pocit sounáležitosti s kos-

mopolitním, nerozděleným společenstvím vědy“ [Hoffmann, 1977/1995, s. 225]. Rozpaky badatelů jsou odůvodněné. Platí, že usilují o nestranné vědecké poznání, nebo pouze „vědecky“ zdůvodňují mocenské zájmy politických aktérů?

Logos/polis

Tomuto problému se budeme blíže věnovat. K jeho uchopení použijeme konceptů *logos/polis* a *polis druhého řádu* [viz Drulák, 2000]. Oba koncepty byly navrženy pro zkoumání vztahu interpretací historické události a jejich společenského kontextu, ovšem lze je použít i obecně, tedy při analýze *vztahu poznání a moci* či *umění a moci*. Logos/polis chápe poznání (logos) a politiku (polis) jako dvě vzájemně se podmiňují a vzájemně se legitimizující kategorie [viz Drulák, 2000, s. 19–20; viz Foucault, 1994; viz Lyotard, 1993]. Výkon moci se opírá o poznání a poznání se opírá o výkon moci. Přes vzájemnou propojenost jde o odlišné sféry s vlastní logikou a dynamikou. Zatímco logos je místem reflexe, věčného hledání pravdy, a tudíž i mnohoznačnosti, polis je místem akce, a tudíž jednoznačnosti.

Na základě vztahu logos/polis definovaný koncept *polis druhého řádu* odkazuje v souvislosti s naší problematikou na problém organizace vědecké disciplíny a na tzv. „akademickou politiku“. Polis druhého řádu představuje autonomní a samoregulační obec badatelů v určitém oboru, která stanovuje standardy vědecké práce, kontroluje instituce oboru (časopisy, vysoké školy, výzkumné ústavy) a rozhoduje o kariérách svých členů (přijetí k publikaci, získání vědecké hodnosti, udělení grantu apod.) [viz Drulák, 2000, s. 55–57]. Polis druhého řádu je polis tím, že podrobuje vědecké bádání výkonům akademické moci. Náleží však především sféře logos, neboť výkony akademické moci by měly být motivovány kritérii danými v rámci logos (např. kvalitou výzkumu). Jde tedy o polis podřízenou sféře logos. Základní otázkou, kterou si klademe ve vztahu k polis druhého řádu, je, zda vůbec existuje. Fungující polis druhého řádu by měla zajišťovat nezávislost vědeckého bádání na zájmech politické moci. Naopak absence polis druhého řádu se projevuje tím, že vědecké bádání důsledně slouží přímo státní moci či jiné společenské síle (církvi, korporaci apod.).

Svou skepsi vůči autonomnímu studiu MV mimo USA Hoffmann opírá o dva „politické“ argumenty [viz Hoffmann, 1977/1995]. Ostatní státy jsou buď:

- a) ve srovnání s USA *příliš malé* (západoevropské státy), z čehož vyplývá, že nemají dostatečné institucionální zázemí pro rozvoj disciplíny a že nemohou samy ovlivňovat mezinárodní politiku, a proto její studium není příliš atraktivní;
- b) nebo *nedemokratické* (Čína, SSSR), což značí, že politické zásahy znemožňují svobodné bádání v oblasti společenských věd.

Ze druhého argumentu vyplývá, že *předpokladem bádání je existence polis druhého řádu*. Při pohledu na výzkum MV v komunistickém Československu je již předem zřejmé, že se tento výzkum uskutečňoval v mimořádně nepříznivých podmínkách státu, který byl malý a totalitní. Oba argumenty jsou v kontextu našeho zkoumání úzce propojeny. V obdobích, kdy byl ve společenství komunistických států do důsledku prosazován model monolitního a centralizovaného bloku (který jako princip platil po celé období studené války), Československo bylo státem, který si nemohl nárokovat jakýkoli vliv na mezinárodní politiku a který se současně ani ve vnitřní politice nemohl pokoušet o demokratizaci. Čím byl východní blok centralizovanější, tím nicotnější byla role jeho členů na mezinárodní scéně a tím menší byly rovněž možnosti vnitřní demokratizace. Naopak v období uvolňování centralizace v rámci bloku vznikala prostor pro vnitřní demokratizaci a současně se rozšiřoval prostor vymezený státem na mezinárodní scéně (čímž se stát z hlediska svého relativního postavení vůči ostatním aktérům MV zvětšil). Samotné využití tohoto prostoru však několikrát ztroskotalo na obavách místních komunistických vládců (např. na počátku 60. let či na konci 80. let). Velikost a míra demokracie coby rozhodující vlivy polis byly proto dány jak vnějšími, tak i vnitřními faktory.

V komunistickém systému nevystupovaly logos a polis jako autonomní sféry. Logos byl zcela podřízen polis. Na první pohled by se vztah logos/polis v komunistickém systému mohl jevit přesně naopak. Nepokoušeli se snad komunisté budovat společnost, která by odpovídala jedné filozofické konstrukci? Nepokoušeli se vtěsnat do dogmat této rozumové konstrukce politickou skutečnost, s níž byli konfrontováni? Ovšem logos jako sféra reflexe a mnohoznačnosti je pravým opakem dogmatismu a jediných platných teorií. *Prohlášení určitého výsledku rozumové reflexe za jedinou možnou pravdu je ryze politickým aktem, v němž se polis zmocňuje sféry logos a pořádá ji podle svých mocenských kritérií.* Základním problémem komunistických systémů byla neschopnost sebereflexe, vyplývající z přesvědčení, že pravda byla jednou provždy odhalena klasiky marxismu-leninismu. Reflexe a případné přehodnocení dogmatu se tak stávaly a priori nepravdivými a škodlivými.

Ve vztahu logos/polis můžeme v celospolečenské rovině rozlišit tři modely:

- 1) *Polis je nadřazena logos.* Platí, že politická moc důsledně ovládá sféru reflexe, čímž reflexi znemožňuje. Přitom vůbec nezávisí na tom, zda je moc vykonávána jménem machiavelistického pragmatismu, náboženských dogmat či nějaké sekulární filozofie společnosti.
- 2) *Logos je nadřazen polis.* Jde o zrcadlový obraz předchozího. Existuje spíše ve vizích ideálního společenského uspořádání, volajících v různých obměnách po platonské vládě filozofů.¹ V současnosti mají k této koncepci blízko habermasovské představy o tzv. deliberativní demokracii.
- 3) *Mezi logos a polis neexistuje hierarchie.* Předpokládá se vzájemná autonomie obou sfér, které působí vedle sebe a vzájemně se ovlivňují, aniž by jedna z nich převažovala. Tento model lze najít již ve středověké koncepci univerzity jako místa intelektuální svobody, nezávislého na světské a do velké míry i církevní moci [viz *Le Goff, 1991, s. 480*]. V současnosti se k tomuto modelu blíží např. západní liberální společnosti.

Z tohoto rozlišení vyplývá, že fungující polis druhého řádu můžeme najít pouze ve druhém a třetím modelu, neboť v prvním je pohlcena sférou polis. Vzhledem k tomu, že pouze první a třetí model se prokazatelně uskutečňovaly a uskutečňují, nebudeme se proto dále zabývat druhým modelem. Po celou dobu existence komunistického státu se uplatňoval první model. Nedošlo zde k vytvoření polis druhého řádu, neboť v totalitním systému již z definice nemůže vzniknout útvar, který by byl autonomní vůči státní moci. Přesto – jak již bylo naznačeno – nebyl vztah logos/polis v oblasti studia MV zcela neměnný a v období reformního komunismu se spolu s vytvářením polis druhého řádu objevily náznaky třetího modelu.

METODA

Jelikož v komunistickém Československu nedošlo k vytvoření polis druhého řádu, vývoj výzkumu MV postrádal vlastní, vnitřní dynamiku a v zásadě kopíroval vývoj politické situace, tj. dynamika polis určovala dynamiku logos.² Klíčové milníky vývoje výzkumu MV se proto víceméně překrývají s milníky politického vývoje. Z těchto důvodů můžeme periodizaci výzkumu MV opřít o periodizaci poválečné zahraniční politiky. Jiří Hájek ve své dosud nepublikované stati s názvem *Poznámky k vývoji koncepcí a realit čs. zahraniční politiky* [viz *Hájek, 1978*] implicitně pracuje se třemi obdobími poválečné československé zahraniční politiky. Jde o období monolitního bloku (kdy jediným úkolem československé zahraniční politiky bylo plnit úkoly stanovené moskevským centrem), o krátké období ve druhé polovině 60. let (kdy se objevují pokusy o vlastní koncepci zahraniční politiky) a o období po sovětské invazi (znamenantící návrat k modelu monolitního bloku). Vývoj výzkumu MV můžeme podobně rozdělit do tří období:

- 1) stalinistické období (1948 – druhá polovina 50. let),
- 2) reformní období (konec 50. let – konec 60. let),
- 3) normalizace a stagnace (70. a 80. léta).

Náš výzkum *se soustředí na druhé období*, přičemž se okrajově dotýká rovněž prvního období, a to zejména z důvodů historické návaznosti. Třetí období je pominuto, z hlediska logos/polis jde o návrat do prvního období. Druhé období je však vymezeno širěji, než by odpovídalo hájkovské periodizaci. Důvodem je skutečnost, že politickým pokusům o vlastní zahraniční politiku kolem roku 1968 předcházela myšlenková a institucionální vývoj, který souvisí s uvolňováním v období destalinizace.

Problém logos/polis a polis druhého řádu sledujeme jednak na *vývoji institucí* a jednak na *vývoji odborných diskuzí*. V obou případech jsme zúžili empirickou bázi na několik klíčových skupin. Z hlediska institucionálního omezujeme zkoumání na Vysokou školu politických a hospodářských věd (VŠPHV) a na Ústav pro mezinárodní politiku a ekonomii (ÚMPE). Ačkoli se výzkum MV prováděl i na jiných místech (např. v Historickém ústavu ČSAV, v Ekonomickém ústavu ČSAV, v Socialistické akademii), ÚMPE se otázkami výzkumu MV zabýval nejintenzivněji a jeho vznik v roce 1957 a zánik v roce 1969 lze považovat za možné mezníky reformního období.³

Z diskuzí zkoumáme především ty, které se vedly na stránkách časopisu *Mezinárodní vztahy*, a z nich vybíráme dvě, které jednak ve své době vyvolaly značný ohlas a jednak se přímo dotýkají problému logos/polis. Zaměření na tento časopis vyplývá ze skutečnosti, že šlo o jediný odborný časopis v oblasti MV, přičemž vycházíme z předpokladu, že odborný časopis je klíčovou institucí oboru a že obor často „*existuje především v časopisech*“ [Waeber, 1998, s. 697]. Studium pramenů jsme doplnili třemi rozhovory s pamětníky, kteří ve sledovaném období patřili coby vedoucí pracovníci ÚMPE k významným aktérům výzkumu MV.

VÝVOJ ČESKOSLOVENSKÝCH INSTITUCÍ VÝZKUMU MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ

MV jsou v oboru společenských věd poměrně novou disciplínou, jejíž vznik se v anglosaském prostředí datuje obdobím po skončení první světové války.⁴ Od samého počátku je tato disciplína úzce spojena s politikou. Dominantní směr té doby, který později dostane nálepku „idealismus“, usiluje o lepší poznání MV s cílem jejich reformy vedoucí ke znemožnění válek.

I v nově vzniklém Československu se v té době objevují pokusy o výzkum MV. Ministerstvo zahraničních věcí vydává časopis *Zahraněční politika*. Ten nemá však charakter vědeckého periodika, ale slouží především potřebám státního aparátu. Ani MV jako studijní obor či jako samostatná výzkumná oblast nejsou v době první republiky etablovány. Vědeckými disciplínami, které v té době přispívaly ke studiu mezinárodních otázek, byly především historie (okruh profesora Šusty) a mezinárodní právo (okruh profesora Hobzy) a ve druhé řadě rovněž archeologie, etnografie a politická geografie. Polis druhého řádu v oboru MV nevzniká, ovšem vztah logos/polis je dobře pozorovatelný. Výzkum bývá často politicky zaměřen, zejména v tom smyslu, že dokazuje „*nárok nově vzniklého Československa jak na samostatnost, tak i na státní celistvost*“ [Šnejdár, 1966, s. 4]. Zdá se, že logos tak neměl statut nezávislé sféry, nýbrž byl podřízen polis.

Ani okupace, ani poválečné období neposkytly podmínky pro rozvinutí autonomní sféry logos, která zůstává zcela ve vleku polis. Politika potřebuje však studium a výzkum MV, a to na nejzákladnější úrovni k výchově úředníků a diplomatů a v období uvolňování k formulaci možností československé zahraniční politiky. Proto pod přímým politickým vedením vznikají příslušné instituce. Dvěma z nich se budeme věnovat blíže.

Vysoká škola politických a hospodářských věd

Krátce po osvobození v roce 1945 vzniká Vysoká škola politická a sociální, která by v případě demokratického vývoje bývala mohla poskytnout základ k vytvoření polis druhého řádu v oboru MV. Studovaly se zde např. politické ideologie a jejich dějiny [viz Ort – Had – Krátký, 1965]. Složení profesorského sboru i akademických orgánů odráželo zastoupení ideových a politických směrů ve společnosti [viz Hájek, 1997, s. 178], tj. logos

byl chápán politicky, ovšem alespoň šlo o pokus promítnout do logos určitou politickou rovnováhu.

Tuto situaci zásadně změnil komunistický převrat v únoru 1948. Škola je zrušena a školním rokem 1949/1950 vzniká pod kádrovým dohledem ÚV KSČ Vysoká škola politických a hospodářských věd (VŠPHV). Ta má „*připravovat odborně a politicky vzdělané »kádry«... pro politické úkoly ve vedení ekonomiky, vnitřní i zahraniční správy, jakož i pro ideově politickou vzdělávací a výchovnou činnost i publicistiku*“ [tamtéž, s. 179]. Jejím rektorem se stal neblaze proslulý stalinizátor československé kultury Ladislav Štoll a jeho zástupcem Jiří Hájek. Otázkami mezinárodních vztahů se zabývala především Katedra mezinárodního dělnického hnutí, vedená právě prorektorem Hájkem, a posléze Fakulta politicko-diplomatická.

Při vytváření disciplíny MV v komunistickém Československu sehrál velmi důležitou roli prof. Hájek, pozdější ministr zahraničí. Antonín Seifert sice poněkud přeceňuje jeho význam, když Hájka označuje za „*zakladatele české teorie mezinárodních vztahů v poválečné době*“ [Seifert, 1999, s. 5],⁵ rozhodně se však nemýlí, když ho považuje za „*předního zakladatele vědní disciplíny mezinárodních vztahů*“ v komunistickém Československu [viz tamtéž]. Hájek jako politik byl schopen i v totalitních strukturách vytvořit podmínky pro určitou (z hlediska demokratické společnosti velmi omezenou) myšlenkovou svobodu [viz rozhovor s A. Ortem], o níž se mohl výzkum opřít. Jako představitel Ministerstva zahraničí všestranně podporoval československý výzkum MV v 60. letech a jako akademik kolem sebe shromáždil skupinu lidí, z nichž někteří v budoucnosti podstatným způsobem přispěli k bádání v této oblasti.

Když se Hájek na podzim roku 1952 stává rektorem VŠPHV, chýlí se její existence ke konci. Reformou vysokého školství, která se snaží důsledně aplikovat sovětské vzory, VŠPHV v roce 1953 zaniká (podobná škola v SSSR neexistovala). Její Katedra MV se v témže roce přesouvá na Karlovu univerzitu s cílem vybudovat zde pod Hájkovým vedením fakultu MV, neboť Ministerstvo zahraničí mělo zájem o absolventy s touto specializací [viz Hájek, 1997, s. 198]. Ministerstvo však posléze svůj postoj k připravované fakultě mění, podle Hájkova názoru proto, že kritické postoje některých absolventů „*vedly k určité averzi tehdy vlivných pracovníků ministerstva vůči fakultě*“ [tamtéž]. Tím se současně definitivně upouští od myšlenky na vytvoření vlastní instituce zabývající se výchovou odborníků na MV a od roku 1954 jsou adepti MV vysíláni do Moskvy.

Ve stalinistickém období nevznikala potřeba zřizovat centra výzkumu MV, i když řada otázek dotýkajících se této problematiky byla studována na VŠPHV a zkoumána v Historickém ústavu Československé akademie věd [viz Šnejdár, 1966, s. 6]. Opět historie a mezinárodní právo a nově ekonomie poskytovaly těmto výzkumům disciplinární záze-
mí. Jako jednu z nejdůležitějších otázek československé zahraniční politiky období 50. let stanovilo vedení KSČ sledování politiky „*imperialistických*“ států, zejména pak Německa. V roce 1954 Hájkova Katedra MV na Právnické fakultě pořádá konferenci k německé otázce [viz Hájek, 1997, s. 198]. Vědecké práce jsou hodnoceny politickým prizmatem, když je vyzdvihováno, že „*přinášejí nejen mnoho cenných údajů, ale dovedou též aktivně zasáhnout i do boje s novými jevy německého revanšismu rodícího se v NSR*“ [Šnejdár, 1966, s. 6].

Ve stalinistickém období logos pouze kopíroval polis. Výsledky příležitostných výzkumných projektů byly hodnoceny pouze z hlediska jejich politického významu v kontextu studené války, tj. především jako bezprostředně využitelné příspěvky k boji se západním imperialismem. Zajímavá je i peripetie fungování vzdělávacích institucí. Ačkoli je celý vzdělávací proces pod přímou politickou kontrolou a v rukou oddaných stoupců marxismu-leninismu, totalitní systém zde naráží na zásadní vnitřní rozpory. Např. Jiří Hájek se snaží vychovávat dobře připravené komunistické odborníky na MV, kteří se mají stát elitou totalitního systému. K vytříbení schopností budoucích „*kádrů*“ se na jeho seminářích vedou diskuze, v nichž jsou mj. díla tehdejších klasiků konfrontována s pracemi teh-

dy zakázaných autorů – např. Lva Trockého [viz rozhovor s A. Ortem]. Tím ovšem porušuje pravidla systému, neboť představuje studentům alternativu k oficiálnímu myšlení, což je v tehdejší politické situaci chápáno jako první krok ke zpochybnění systému. Rozpor polis jako sféry jednoznačnosti a logos jako místa přemýšlení, a tedy i k pochybování se naplno projevuje při výchově budoucí komunistické elity. Kvadratura kruhu, vyplývající ze zadání vychovat komunisty, kteří budou schopni být intelektuálními oponenty imperialistů a zároveň nebudou umět pochybovat (a tedy přemýšlet), se nakonec vyřeší administrativně-politicky. Jejich výchova se přesune do Moskvy.⁶

Ústav pro mezinárodní politiku a ekonomii

Destalinizace na přelomu 50. a 60. let otevírá také diskuze o výzkumu mezinárodních vztahů. Jde zejména o otázku, zda má tato problematika být studována v rámci stávajících disciplín, či zda se má vytvořit disciplína nová [viz Šnejdárka, 1966, s. 11]. Sílicí přesvědčení o potřebě zřídit nový obor vede v roce 1957 k založení Ústavu pro mezinárodní politiku a ekonomii (ÚMPE) jako výzkumného ústavu Ministerstva zahraničí. Tento krok byl motivován především ve sféře polis. Např. Alexandr Ort objasňuje počátky výzkumu následovně: „V období studené války nebylo totiž tolik potřebné zabývat se vědecky mezinárodními vztahy, když ty se omezovaly na nezbytné minimum... Teprve celkové uvolnění mezinárodního napětí v polovině padesátých let vytvořilo příznivé podmínky pro rozvoj mezinárodních styků i pro vědecký výzkum této problematiky“ [Ort, 1967, s. 54].

Z politického hlediska bylo rovněž důležité, že podobné ústavy existovaly i v některých dalších státech východního bloku [viz rozhovor s A. Ortem], nemluvě o sovětském vzoru Institutu mírové ekonomiky i mezdunardnych otnošenij (IMEMO). Určitou roli hrál však i logos. Šlo především o přesvědčení o rostoucí úloze vědy a výzkumu při modernizaci společnosti, o přesvědčení, k němuž odkazoval tehdy poměrně čerstvý pojem vědecko-technická revoluce [viz rozhovor s V. Kotykem].

Personální obsazení nově vzniklého ÚMPE se opíralo především o pedagogy a absolventy Katedry MV zrušené VŠPHV, jejichž disciplinární zázemí bylo nejsilnější právě v historii [viz Ort, 1967, s. 54]. Prvním ředitelem ÚMPE byl poslední vedoucí této katedry Vladimír Soják a jejím bývalým členem byl rovněž první vedoucí oddělení kapitalistických států a pozdější zástupce ředitele ÚMPE Alexandr Ort. Tehdejší politické priority i vědecký zájem pracovníků se odrážely na první velké akci tohoto ústavu, kterou byla mezinárodní vědecká konference, věnovaná mnichovskému diktátu [viz tamtéž, s. 55]. Německá otázka zůstává i do budoucna jednou z výzkumných priorit. V ÚMPE vzniká první vědecké pracoviště, které se věnuje výlučně otázkám mezinárodní politiky a ekonomie. Z organizačního hlediska se člení na tři výzkumná oddělení, která se zaměřují na prioritní otázky výzkumu – na socialistické země, na vyspělé kapitalistické země a na rozvojové země –, a dvě pracovní skupiny, z nichž první je zaměřena na československou zahraniční politiku a druhá na výzkum míru a na evropskou bezpečnost. Od roku 1958 ústav vydává ročenku *Mezinárodní vztahy*, později také dva bulletiny, věnované jednak německé otázce a jednak rozvojovým zemím, a příležitostně sborníky *Otázky mezinárodních vztahů* [viz tamtéž, s. 58].

V roce 1966 začíná v ÚMPE vycházet odborný čtvrtletník *Mezinárodní vztahy*, který má být podle názoru tehdejšího ředitele ústavu Antonína Šnejdárka „seriózní vědeckou revui pro mezinárodní vztahy, která by se zabývala především teoretickými otázkami výzkumu mezinárodních vztahů a která by dovolila, aby se kolem ní, jako kolem svého orgánu, seskupili všichni ti, kteří na různých pracovištích a v různých disciplínách zkoumají problémy mezinárodně vztahové“ [Šnejdárka, 1966, s. 13]. V letech 1966–1969 se pod redakcí Jaroslava Šedivého⁷ představy ředitele Šnejdárka skutečně naplňují a vznikající disciplína získává na svou dobu mimořádně kvalitní časopis. Vede se v něm řada diskuzí o aktuálních i teoretických otázkách. Z celkového hlediska je možné poznamenat, že ročník 1968 představuje vrchol tohoto periodika, poněvadž se zde objevují i takové stati, kte-

ré by předtím neprošly cenzurou Ministerstva zahraničí [viz Liehm, 1968]. Zajímavý je i vývoj vnější tváře časopisu. Do roku 1968 čtvrtletník vstupuje s novou grafickou úpravou obálky, jež projde určitou změnou v roce 1969, ovšem v roce 1970 se obálka vrací k úpravě z roku 1967, která jí zůstane až do roku 1990 jako příznačný symbol strnulosti normalizační éry.

Rok 1970 není pouze rokem, kdy se vnější tvář časopisu vrací před rok 1968, jde také o rok, kdy je dokončena normalizace ústavu, která zde probíhala s mimořádnou důkladností mj. také proto, že ústav byl součástí Ministerstva zahraničí, a která se podle názoru Václava Kotyky dotkla dvou třetin pracovníků [viz rozhovor s V. Kotykem]. ÚMPE je zrušen a místo něj vzniká normalizovaný Ústav mezinárodních vztahů, což znamená po zbytek období totality konec pokusů o svobodný výzkum MV.

DISKUZE

O povaze výzkumu mezinárodních vztahů

Z diskuzí, které se vedly ve druhé polovině 60. let na stránkách *Mezinárodních vztahů*, se nejvíce prostoru dostalo diskuzím o povaze výzkumu MV, o jeho zařazení jako nové disciplíny do systému společenských věd a o jeho vztahu k politické praxi. Tyto diskuze probíhaly i na jiných místech – v ČSAV, na ideologickém oddělení ÚV KSČ či na stránkách jeho časopisu *Nová mysl* [viz Ort, 1966 a, s. 62]. Diskuze měly výraznou dimenzi logos/polis. Na jedné straně byla snaha o vytvoření plnohodnotné sféry logos. Jaroslav Šedivý v této souvislosti uvádí, že jedním z důvodů snahy ustavit MV jako vědeckou disciplínu bylo v ÚMPE úsilí o názorovou nezávislost na Ministerstvu zahraničí [viz rozhovor s J. Šedivým]. Vědecký charakter závěrů výzkumu tak měl legitimovat doporučení, která nebyla plně v souladu s představami ministerstva a mocenských orgánů vůbec. Na druhé straně působila opačná snaha udržet logos v absolutním područí polis. Václav Kotyk upozorňuje, že Ministerstvo zahraničí až do nástupu Jiřího Hájka do funkce ministra v roce 1968 o žádná doporučení nemělo zájem. ÚMPE využívalo především k legitimizaci své politiky doma i v zahraničí, vědeckost se tak stávala pouhým rétorickým nástrojem představitelů ministerstva [viz rozhovor s V. Kotykem]. Právě tyto tendence kritizuje ředitel ÚMPE A. Šnejdárek, když na jedné straně upozorňuje na nutnost vzájemného sepětí obou sfér, ovšem na druhé straně varuje před „*nebezpečím, které na počátku existovalo a které vyrůstalo z některých primitivních interpretací vztahů mezi vědou a praxí, totiž, aby vědecký výzkum byl cele a beze zbytku podřízen jen okamžitým, většinou velmi krátkodobým potřebám praxe, které někdy měly skutečně jepičí život*“ [Šnejdárek, 1966, s. 14].

Jeden z prvních příspěvků na toto téma se objevuje v teoretickém a politickém časopise ÚV KSČ *Nová mysl* a jeho autory jsou tehdejší pracovníci ÚMPE [viz Ort – Had – Krátký, 1965]. Autoři se vyslovují pro vytvoření politické vědy, jejíž součástí by byl výzkum MV. Přesné vymezení předmětu disciplíny je ponecháno otevřené s tím, že jednotící perspektivou je hledisko uplatňování politické moci. Autoři vymezují však základní výzkumná témata politické vědy v československém kontextu na základě usnesení předsednictva ÚV KSČ. Byla to běžná strategie, neboť většina odborných textů té doby obsahovala „povinné“ odkazy na oficiální dokumenty stranických orgánů. Autoři se tak v prostředí charakterizovaném důslednou podřízeností logos potřebám polis snažili přesvědčit cenzory a „strážce myšlenek“, že stať je „v linii“. Řadí sem jak mezinárodní otázky jako např. mezinárodní postavení ČSSR, dělba práce v rámci Rady vzájemné hospodářské pomoci (RVHP), ČSSR a rozvojové země, mírové soužití či mezinárodní dělnické hnutí, tak i vnitřní otázky jako např. vývoj třídní struktury naší společnosti, otázky vedoucí úlohy dělnické třídy, vědecké řízení společnosti atd. [viz *tamtéž*, s. 687]. Politická věda má být „významným pomocníkem strany při řešení... politických problémů, před kterými naše společnost stojí“ [tamtéž]. Má platit, že „*teoretičtí pracovníci pod vedením strany budou orientováni na zkoumání nejaktuálnějších a nejdůležitějších úkolů z hlediska praxe, a na*

druhé straně stranické a státní orgány se mohou opírat při rozhodování... o vědecky zpracované analýzy“. Jako silný argument pro novou disciplínu slouží rovněž citované názory sovětských představitelů. Obory, s nimiž má politická věda spolupracovat, jsou tehdy vznikající marxistická sociologie, vědecký komunismus, ekonomie, právo a moderní historie. Autoři uvádějí rovněž klasifikaci politických věd podle UNESCO, kterou sice kritizují pro její pomíjení třídní problematiky, což má ovšem vytvářet prostor pro příspěvek marxistické vědy, opírající se o „nejprogresivnější metodologii“ [viz *tamtéž*, s. 693], ale z celkového hlediska ji přijímají. Vztah k západní politické vědě jako takové je značně ambivalentní. Z hlediska logos jde o inspirační zdroj a o možný vzor, z hlediska polis jde o nepřátelský nástroj ideologického boje. Mimo zmíněné vnitřní funkce připadá politické vědě v této souvislosti ještě funkce vnější – odhalovat „apologetičnost buržoazní vědy“, spočívající v jejím přispívání k „zachování buržoazního vykořisťovatelského systému“, a tak hrát roli „nástroje v boji s buržoazní ideologií“ [tamtéž, s. 693]. Stať tak potvrzuje *totalitní podřízenost sféry logos sféře polis*. Tuto podřízenost navíc promítá do své konstrukce vztahu logos/polis na Západě, čímž zesiluje platnost tohoto modelu.

Otázka předmětu výzkumu MV je v té době na pořadu dne. V roce 1965 vzniká také Komise prezidia ČSAV pro řízení a koordinaci výzkumu mezinárodní problematiky. Ta dělí problematiku výzkumu do pěti oblastí – teorie, mezinárodní dělnické hnutí, socialistické země, kapitalistické země a rozvojové země [viz Krátký, 1966, s. 78].

Tímto problémem se zabývá také první číslo *Mezinárodních vztahů*. Alexandr Ort vymezuje výzkum MV jako *multidisciplinární*, čerpající mj. z ekonomie, z práva, z filozofie, ze sociologie a též z nově vznikající politologie [viz Ort, 1966 a, s. 64]. Nejde tedy o disciplínu novou, jakou je např. politologie, nýbrž o *seskupení součástí různých disciplín, přičemž světová politika má být součástí politologie*. Alexandr Ort se domnívá, že problémy studované politologií a mezinárodními politickými vztahy jsou „v mnohém společné a dosud stejně neřešené“, a dospívá k závěru o jejich „logickém a organickém spojení“ [tamtéž, s. 67]. Ortova koncepce odpovídá pojetí v podstatě až dodnes běžnému v kontinentální Evropě (v Německu a ve Francii), kde jsou MV rozptýleny po různých disciplínách a často neexistují ani jako samostatný studijní obor.

Naopak Vladimír Soják vychází z určení základního předmětu mezinárodních vztahů, jímž je „otázka války a míru“ [viz Soják, 1966, s. 68], čímž se dost blíží k anglosaskému pojetí chápajícímu MV jako samostatnou disciplínu. Soják zdůrazňuje, že předmětem studia je politický aspekt MV. Dostává se tím na tenký led, neboť z hlediska marxisticko-leninského dogmatismu je politika pouhou nadstavbou nad určující ekonomickou základnou. Soják se zaštituje citátem z Lenina říkajícím, že „politika je koncentrovaným výrazem ekonomiky“, jehož další rozvíjení mu umožňuje vymezit politiku jako téměř svéprávný předmět studia, a tak částečně překonat dogmatičnost ekonomického determinismu. Ovšem „dialektický vztah mezi ekonomikou a politikou“ považuje v oblasti mezinárodních vztahů za jednu z nejsložitějších otázek vůbec. Ukazuje se zde další aspekt logos/polis, jímž je problém vymezení výzkumu vůči politicky kanonizovaným dogmatům marxismu-leninismu.

Při posuzování vztahu předmětů zájmu vnitřní politiky a světové politiky V. Soják sice vychází z toho, že základní otázkou obou disciplín je otázka moci, ovšem poznamenává, že „základna, na níž se rozvíjí světová politika, se ale tolik liší od základny státu, v níž se rozvíjí vnitřní politika, že pojetí moci sem nelze přenášet tak, jak je chápáno uvnitř státu“ [tamtéž, s. 69]. Východiskem je mu poznání, že světová politika je více než „pouhý součet zahraničních politik jednotlivých států“ [tamtéž, s. 69]. Spíše než k *multidisciplinaritě* se proto Soják hlásí k *interdisciplinaritě*, přičemž směřuje k pojetí „samostatné, speciální vědy o mezinárodních vztazích“ [tamtéž, s. 76]. Tuto novou vědu odlišuje od historie mezinárodních vztahů a vymezuje ji na třech metodologických rovinách. Základní světónázorovou rovinu tvoří marxismus, metodu výzkumu v širším smyslu nechává otevřenou s tím, že je třeba čerpat z různých disciplín, a v otázce konkrétní techniky výzkumu upo-

zorňuje na možnosti matematizace výzkumu MV, což je směr, který v té době zažívá rozkvět v USA a který se rovněž těší rostoucí oblibě v SSSR.

Naopak Štěpán Plaček, rovněž z ÚMPE, jenž intenzivně cituje jak klasiky marxismu-leninismu, tak i soudobé sovětské autority, postuluje, že filozoficko-teoretickou, noeticou i metodologickou základnu poskytuje všem marxistickým vědám historický materialismus. Podobně jako Ort odmítá omezování na politickou stránku mezinárodních vztahů a vytváření nové disciplíny, „budeme-li však v první řadě chtít stanovit nebo najít nějaké zvláštní obecné zákonitosti, které studium mezinárodních vztahů individualizují jako samostatný obor, snadno se octneme ve sféře víceméně prázdných a nepotřebných abstrakcí“ [Plaček, 1966, s. 53]. Obor by proto měl studovat politiku uvnitř států i mezi nimi. Odhalování historických zákonitostí a tendencí v široce pojaté oblasti MV a vysvětlování konkrétních událostí má být také hlavním úkolem výzkumu, přičemž Plaček připomíná, že jde o „vysvětlování stranické, tj. sloužící k boji, jednání“, čímž je „rozvoj světového revolučního procesu“ [Plaček, 1966, s. 54]. Samotný předmět bádání se má specifikovat postupně na základě výzkumu „ekonomických, politických, ideologických a kulturních jevů“ v MV [tamtéž]. Ačkoli se Plaček pohybuje spíše na pozicích marxisticko-leninského dogmatismu a zasazuje se o pokračující podřízení logos polis, z hlediska vývoje disciplíny je zajímavé, že část jeho argumentace probíhá na metateoretické úrovni, s použitím jiných termínů se zmiňuje o problému ontologie, epistemologie a metodologie vznikajícího oboru. Tyto otázky se stávají horkými tématy západního výzkumu MV až o dvacet let později.

Koncem roku 1966 pořádá časopis redakční diskuzi na téma sociologie mezinárodních vztahů za účasti výzkumníků ze Sociologického ústavu ČSAV a z ÚMPE [viz Redakce, 1967, s. 48]. Hlavní referát této diskuze potvrdil roli západní disciplíny jako rozhodujícího intelektuálního zdroje pro formující se domácí logos. Miroslav Soukup zhodnotil vývoj tehdy nové západní sociologie MV, za jejíž čelné představitele označil Raymonda Arona, Kennetha Bouldinga a Quincyho Wrighta. K výzkumu míru jako tehdy k nové disciplíně, která se těšila značné pozornosti českých badatelů [viz Šedivý, 1966 b, s. 62], se staví spíše skepticky, a to jednak z metodologických důvodů (důraz na statistické výzkumy) a jednak pro absenci „velké teorie“, kterou výzkum míru odmítá. V českých podmínkách vidí jako nejzajímavější témata sociologie MV výzkum mírového soužití, teorii integrace a konfliktu, sociologii mezinárodních organizací a politicky citlivou oblast spolupráce v rámci socialistického společenství. Vladimír Soják se blíže zabýval využitím kvantitativních metod, které z dogmatických důvodů označil za problematické, neboť „se pokoušejí vykládat svět ve smyslu evolučním“, nikoli marxisticky revolučně, ovšem z výzkumného hlediska upozornil, že evoluční přístup vyhovuje výzkumu mírového soužití, kde toto stanovisko zastává údajně i marxismus [viz Redakce, 1967, s. 52]. Možnosti použití matematických modelů se věnovala i další diskuze. Intenzivně probíraným tématem byla nutnost holistického přístupu při výzkumu MV, kdy např. Miroslav Nikl považuje dynamiku světové ekonomiky za „relativně nezávislý pohyb na záměrech a na vývoji jednotlivých národních celků“ a pojímá ji jako „celistvý organismus, který má určité zákonitosti svého pohybu“ [tamtéž, s. 55]. Karel Kára v polemice s dogmatismem upozornil na to, že tradiční marxismus selhává při analýze jaderné bipolarity, kdy se zachování existence lidstva stává nejvyšší hodnotou, která je nadřazena i tradiční hodnotě vítězství socialistické revoluce [viz tamtéž, s. 58].

Nad pomíjením role historie při konstituování nové disciplíny a v marxistické vědě vůbec se pozastavil Václav Kotyk [viz Kotyk, 1967, s. 51]. Historii považuje za nezbytnou k porozumění současnému dění, přičemž v souvislosti s výzkumem MV mluví o historii současnosti. Její zvláštnost ve vztahu k jiným disciplínám výzkumu MV identifikoval v práci s prameny a v jejich politických aspektech. Kotyk polemizuje s myšlenkou, že nedostupnost důležitých dokumentů, které se týkají současného dění, znemožňuje historikovu práci, a upozorňuje na úspěchy badatelů odkázaných pouze na studium uveřejněných dokumentů. Politické aspekty historikovy práce se týkají vztahu vědy a politiky obecně.

Jako o významném mezníku se Kotyk zmiňuje o XX. sjezdu KSSS, po němž se postupně „začíná nově formovat – na rozdíl od dřívějších let charakterizovaných železnou podřízeností historiografie hlediskům politické praxe – i vztah mezi vědeckým výzkumem a politickou praxí“ [tamtéž, s. 53]. Vyzývá k dialektickému vztahu mezi vědou a praxí, čímž používá obvyklou marxistickou terminologii za účelem konstituování vědy jako rovnoprávné sféry (mluví o nutnosti vnitřního zaujetí pro výzkum „bez ohledu na to, zda výsledky výzkumu budou okamžitě pochopeny nebo realizovány“ [tamtéž]). Věda přesto zůstává do značné míry podřízena požadavkům politiky, a to zejména při rozhodování o publikování výsledků bádání. Kotyk tak implicitně nastoluje otázku logos/polis a navrhuje vytvoření logos jako téměř rovnoprávné sféry s polis.

Kotykovy představy o vztahu vědy a praxe byly v té době navzdory probíhající demokratizaci poměrně odvážné, a proto jsou podávány způsobem charakteristickým i pro jiné příspěvky. Můžeme je označit za „dialektický“. Rozumíme tím skutečnost, že ke každé tezi, kterou autor hájí a kterou považuje za odchýlení od politické linie, je postavena antiteze reprodukcující oficiální stanovisko. Z logického hlediska je výsledný text rozporný a čtenáři nemusí být jasné, co chtěl autor říci. Z politického hlediska šlo autorovi o prezentaci tezí, které musely být v periodiku podrobeném cenzuře Ministerstva zahraničí doplněny antitezemi. „Dialektický“ způsob psaní přesto představoval pokrok oproti situaci, kdy publikovatelné texty mohly pouze reprodukovat oficiální stanoviska státní moci.

Alexandr Ort reviduje a zpřesňuje svou představu o multidisciplinární povaze výzkumu MV [viz Ort, 1968]. Polemizuje s klasifikací UNESCO, která MV redukuje na součást politické vědy. Proti ní autor staví názor marxistických odborníků v Československu, v NDR, v Polsku, v Jugoslávii a v SSSR, kteří se shodují na tom, že MV jsou „komplexem politických, hospodářských, kulturních, právních, ideologických, vojenských a dalších vztahů jak mezi národy a státy, tak i mezi dalšími silami a organizacemi ve světovém měřítku“ [tamtéž, s. 63]. Cílem tohoto pojetí je zahrnout všechny možné dimenze MV a současně neomezovat mezinárodní pouze na mezistátní. Z praktického hlediska by výzkum MV měl být zpočátku věcí multidisciplinárních týmů do té doby, než vyrostou odborníci na MV – „mezdunardníci“. V budoucnosti Ort očekává postupné vytváření samostatné vědy s vlastní metodologií. Ovšem pro charakteristiku stávající podoby výzkumu MV se Alexandr Ort vrací k revidovanému původnímu schématu, kde MV jsou souhrnem mezinárodních prvků několika společenskovědních disciplín (politická věda, ekonomie, právo, sociologie atd.), přičemž jejich postavení je srovnatelné s filozofií a s dějinami, které rovněž pronikají jednotlivými disciplínami. Spojnici mezi MV a dějinami potom představuje již existující disciplína *dějiny MV*, zatímco spojnice MV a filozofie zatím čeká na své vytvoření v podobě teorie MV jako samostatné vědy s vlastní metodologií.

Téma výzkumu míru se objevuje i v roce 1968, kdy časopis poprvé uveřejňuje příspěvek odborníka ze Západu.⁸ Článek jednoho ze spoluzakladatelů výzkumu míru Nora Johana Galtunga se již svým názvem *Výzkum míru: věda, nebo zahalená politika?* [viz Galtung, 1968] dotýká problému logos/polis. Čím si výzkum míru zasloužil takovou pozornost? Důvody můžeme opět nalézt jak v rovině logos, tak i v rovině polis. Z hlediska logos šlo o velmi populární a dynamický přístup k výzkumu MV v západní Evropě 60. let. Jako nový přístup řešil řadu otázek, které si kladli i čeští výzkumníci – vztah vědy a politické moci, možnost objektivního poznání, problém multidisciplinarity či interdisciplinarity. Z hlediska polis stojí za zmínku, že výzkum míru rozvíjel řadu marxistických stanovisek, např. koncepci vykořisťování jako společenského násilí [viz tamtéž, s. 40], a že v západní Evropě byl nejpůvodnější právě v levicových kruzích. Výzkum míru se tak patrně nabízel jako rámec pro nedogmatické marxisty zkoumající MV. V rovině polis tato skutečnost ovšem působila rovněž jako překážka v prostředí ovládaném dogmatismem. V této rovině se objevuje též výhrada „proti jisté politické neangažovanosti výzkumu míru“ varující před „l'art pour l'artistickými teoretickými úvahami a metodologickými hříčkami“ [Ort, 1969, s. 56]. Tato kritika vychází z představy o podřízenosti logos potřebám polis. Pře-

kážku v rovině logos představovala orientace výzkumu míru na kvantitativní metody, které se u českých badatelů většinou neselektovaly s příznivým přijetím.

Srpnová invaze se do obsahu časopisu bezprostředně nepromítá, k normalizaci dochází až s prvním číslem roku 1970. Nicméně již v roce 1969 se objevují některé posuny. V tomto roce se v časopise poprvé (nepočítáme-li recenze) objevují stati týkající se sovětské teorie MV. V této souvislosti je rovněž zajímavé, že článek ředitele moskevského IMEMO, akademika Inozemceva [viz *Inozemcev, 1969*], nevyhází v rubrice *Zahraniční příspěvky* (jako tomu bylo např. u Galtunga), nýbrž v rubrice *Články*, jako by šlo o domácího autora. Silně ideologicky laděná stať chápe teorii MV jako součást teorie marxismu-leninismu, která umožňuje poznat „*zákony společenského vývoje*“ a „*zdvoudnit hluboké procesy, jež probíhají ve společenském životě*“, a proto slouží jako ideologická a politická zbraň [viz *tamtéž, s. 39*]. Jeden z hlavních úkolů teorie má spočívat ve „*vědeckém*“ prognózování MV, a to jednak prostřednictvím odhalených zákonů společenského pohybu a jednak využitím matematických metod.

Zdá se, že metodologická otázka použití matematických metod se přesouvá z logos do polis a stává se otázkou oddělující budoucí „osmašedesátníky“ od budoucích „normalizátorů“. V posledním přednormalizačním čísle časopisu vycházejí dvě zprávy z konferencí. Budoucí „normalizátor“ Vladimír Soják píše o moskevské konferenci, věnované výzkumu MV [viz *Soják, 1969*], a budoucí „osmašedesátník“ Alexandr Ort o karlovarské konferenci, věnované výzkumu míru [viz *Ort, 1969*]. Oba příspěvky se dotýkají mj. využití matematických metod výzkumu MV. Zatímco Sojákův příspěvek se k těmto metodám staví pozitivně, což odráží tehdejší příznivá očekávání sovětských výzkumníků MV ohledně využití matematických modelů v oblasti společenských věd, Ort je k formálním přístupům skeptický. Poukazuje na „*omezenost použití matematických metod, nebo přesněji řečeno, naši neschopnost postihnout obrovskou mnohotvárnost společenské reality kolem nás matematickými metodami*“ [tamtéž, s. 54].

Nejde pouze o rozdílné pohledy těchto dvou badatelů. Ke kvantitativním metodám se hlásí např. i další „normalizátor“ Vladimír Janků [viz *Petr, 1969*], zatímco lidé postižení normalizací jako Šnejdárka, Kotyk či Šedivý se ve svých příspěvcích hlásí k historické metodě a kritizují matematizaci. Matematické metody přes určité výhrady „v linii“ od samého počátku, neboť sdílejí základní metateoretické předpoklady s marxismem-leninismem. Jde především o společný ontologický předpoklad existence objektivní společenské reality a o společný epistemologický předpoklad možnosti „vědeckého“ poznání této reality. Jakkoli se zpočátku liší v metodologii, i zde dochází ve druhé polovině 60. let ke sblížení a marxističtí badatelé s určitými výhradami matematizaci přijímají. Ani u „normalizátorů“ ovšem nedochází k významnější aplikaci matematických metod na výzkum MV patrně už proto, že k tomu často postrádají odborné předpoklady.⁹ Byla jejich verbální podpora těchto metod pouze shodou okolností, či snad šlo o projev oddanosti k sovětskému výzkumu, kde je matematizace v té době populární?

O koncepci zahraniční politiky

Zatímco diskuze o povaze a postavení výzkumu MV měla položit základy k rovnoprávnějšímu logos vůči polis, *diskuze o koncepci československé zahraniční politiky již předpokládala fungování autonomního logos*, kde je možné formulovat doporučení směrem k polis. Z tohoto hlediska byla v kontextu doby politicky mnohem citlivější než předcházející diskuze. Všimá si toho i pozdější kritika ze strany „normalizátorů“: „*Když pak v roce 1968 získaly pravicové síly rozhodující pozice ve vedení KSČ, ve vládě a také na ministerstvu zahraničních věcí, stal se ÚMPE jedním z hlavních center zdánlivě vědeckého zdůvodňování nutnosti nové orientace československé zahraniční politiky. Jejím hlavním cílem bylo oslabování a podryvání historicky vzniklých svazků ČSSR se Sovětským svazem a dalšími zeměmi socialistického společenství a zaměření zahraničně politické orientace směrem na kapitalistické státy*“ [Soják – Hruža, 1987, s. 5].

Koncepci československé zahraniční politiky (dále jen ZP) se měl věnovat první článek prvního vydání *Mezinárodních vztahů*. Jeho autorem měl být šéfredaktor tohoto periodika Jaroslav Šedivý. O politické citlivosti tématu svědčí osud textu. Stať byla připravena a spolu s celým číslem poslána do tisku. Již vytištěná verze časopisu byla ovšem zásahem Ministerstva zahraničí zastavena, poněvadž příslušný náměstek usoudil, že stať je politicky nepřijatelná [viz rozhovor s J. Šedivým]. Článek byl z periodika vyňat a nahrazen stejně dlouhým textem jiného autora. Čím vyvolal tento text s názvem *Podmínky a hlavní cíle československé zahraniční politiky* takové obavy?

Jaroslav Šedivý začíná identifikací „objektivních podmínek“ československé ZP a její periodizací po skončení druhé světové války [viz Šedivý, 1966 a, s. 3–4]. Za hlavní objektivní podmínky považuje geografickou polohu, zejména ohrožení vyplývající ze sousedství s Německem, a nutnost intenzivního zapojení do mezinárodní ekonomiky. Tyto objektivní podmínky jsou pro Československo víceméně nadčasové. V poválečném období rozlišuje tři periody – do roku 1948, 1948–1957 a od roku 1957 (později tuto hranici přesouvá až k roku 1960) [viz Šedivý, 1967]. Zatímco prostřední periodu chápe jako „období vystupňované studené války a stagnace zahraniční politiky menších států“, poslední období se má vyznačovat „ústupem dřívější bipolarity světa v mezinárodních vztazích, diverzifikací dílčích zahraničněpolitických cílů jednotlivých států dvou hlavních... seskupení, relativním mírem a rozvinutím diplomacie v tradičním slova smyslu“ [Šedivý, 1966 a, s. 4]. Autor pak pokračuje v analýze druhého období jako nežádoucí jinakosti, vůči níž by se měla vymezit přítomnost 60. let. Hlavní problémy druhého období vidí jednak v eskalaci mezinárodního napětí, které spojuje s americkou zahraniční politikou, jednak v příliš velké centralizaci východního bloku a v chybách typu jugoslávské roztržky. Patrně nejohrožavějším tématem byla diverzifikace zahraničněpolitických cílů v rámci východního bloku. Šedivý se opakovaně odvolává na závěry zasedání ÚV KSČ z února 1956, kde se na základě zahraničněpolitických diskuzí v ÚV KSSS vyzývá k rozvíjení vlastních iniciativ v ZP země „socialistického tábora“, a současně připomíná, že tento závěr není zatím příliš naplňován.

Šedivý nezpochybnuje nutnost shody se sovětskou zahraniční politikou zejména v bezpečnostní oblasti, ovšem zejména z ekonomického hlediska argumentuje pro rozvoj vztahů s kapitalistickými a rozvojovými zeměmi. Hodnocení i návrhy se nesou ve funkcionalistickém duchu spolupráce v praktických otázkách, které se mohou vyhnout politickým a ideologickým bariérám: „... čs. zahraniční politika přistupuje k evropské spolupráci především z jejího ekonomického konce a v posledních dvou letech prosazuje zajímavou iniciativu. Navrhuje spolupráci kapitalistických a socialistických států v realizaci celoevropských projektů, jako je např. propojení vodních toků v Evropě, vybudování vodních kanálů, společné využití energetických zdrojů (elektřina, plyn, nafta), společné úsilí o čistoť ovzduší atd.“ [tamtéž, s. 12].

Podobně i vztahy s rozvojovými zeměmi mají být postaveny „více na komerční základ“ [tamtéž, s. 14]. Na svou dobu odvážná byla analýza vztahů uvnitř východního bloku, kde autor mluví o přirozenosti názorových rozdílů a odmítá „mechanickou jednotu“, týká se to zejména ekonomiky. Ačkoli Šedivý několikrát připomíná pevné spojenectví a jednotu se SSSR, hospodářskou dimenzi vztahu hodnotí jako „složitější“. Poměrně skepticky se staví k prohlubování spolupráce v rámci RVHP, přičemž upozorňuje na rozdíly v ekonomické úrovni členských států a z toho vyplývající spory. Navrhuje, aby tato spolupráce byla motivována také ekonomicky, tedy nikoli pouze politicky, a aby se o ní rozhodovalo na bilaterální úrovni podle specifik daných států. Na závěr vyzdvihuje význam diplomacie, a to zejména v její multilaterální podobě, pro politiku mírového soužití, což klade do kontrastu s obdobím 1948–1957, kdy mezibloková diplomacie nehrála téměř žádnou roli.

Některé méně kontroverzní myšlenky z této zakázané stati se objevují v autorově pozdějším článku *Ke studiu československé zahraniční politiky* [viz Šedivý, 1967]. Stať je ovšem zajímavá zejména proto, že se v ní objevují náznaky teoretického myšlení apliko-

vaného při analýze ZP. Šedivý identifikuje tři příčiny dynamiky MV – boj o moc, revoluční boj a vědecko-technický pokrok (poslední dvě určuje jako v přítomnosti nejdůležitější) – a čtyři charakteristiky státu, které jsou rozhodující pro ZP – zeměpisná poloha, ekonomický profil, tradice a kultura, státní zřízení. Ačkoli Šedivého identifikace mechanismů dynamiky MV odpovídá třem základním směrům západního výzkumu MV, tj. realismu (boj o moc), kritické škole (revoluce) a liberalismu (pokrok), autor se k tomuto teoretickému zázemí nijak explicitně nevztahuje. Pro většinu tehdejších příspěvků platí, že jejich *teoretické rámce vznikají pouze na úrovni intuitivního vhledu bez vědomí jejich implikací a souvislostí*. MV vznikají jako empirická disciplína, která se sice částečně osvobozuje ze svěrací kazajky dogmatického marxismu-leninismu, ovšem současně z politických důvodů (pod hrozbou obvinění z využívání buržoazní vědy) nemůže a z ideových důvodů snad ani nechce pracovat v alternativních teoretických rámcích.

O dynamice politického vývoje druhé poloviny 60. let svědčí stať Václava Kotyky, věnující se koncepci československé ZP a vydaná v létě roku 1968 [viz Kotyk, 1968]. Řada kritických myšlenek obsažených již v Šedivého „zakázané“ stati se zde objevuje znovu, a to často v mnohem provokativnější podobě. Kotyk nezpochybňuje základní orientaci na Sovětský svaz a na ostatní socialistické země jako nejdůležitější kontinuitu československé ZP. Zároveň však zdůrazňuje nutnost vlastní orientace, která bude vyplývat z vnitřních potřeb státu (Kotyk dokonce používá pojem národní zájem!) a která souvisí se zásadními diskontinuitami [viz *tamtéž*, s. 7]. Důležité diskontinuity se objevují především v oblasti mezinárodní hospodářské spolupráce. Autor vidí stávající systém RVHP jako nepříliš efektivní a vyzývá k vytvoření nové koncepce vnějších ekonomických vztahů. Jedno z východisek má být v navázání intenzivnějších vztahů s nesocialistickými státy. Kotyk se rovněž opatrně dotýká nejcitlivější oblasti bezpečnostních vztahů a také zde hledá prostor pro iniciativní návrhy „na prohloubení mechanismu Varšavské smlouvy tak, aby odpovídal dnešním podmínkám“ [tamtéž]. Zdůrazňování role „vedoucí strany“ v socialistickém společenství považuje za věc minulosti, která je střídána akcentováním specifík jednotlivých komunistických stran.

Kotykova kritika předchozí československé politiky se neomezuje pouze na období do roku 1956, vůči němuž se vymezuje většina pozorovatelů, ale i na dobu pozdější, kdy KSČ „často stála v čele kritiky... progresivních snah [které se objevily uvnitř komunistického hnutí – pozn. aut.]“ [tamtéž, s. 9]. V roce 1968 se role obrací, KSČ je najednou kritizována ostatními komunistickými stranami, které nechápou „vnitřní procesy a potřeby ČSSR“ [tamtéž, s. 10]. Kotyk odmítá jakékoli zasahování do vnitřních záležitostí a na příkladu Jugoslávie ukazuje, že podobné zásahy se socialistickému společenství v minulosti nevyplatily. V textu se objevuje dokonce i hypotetická hrozba neutrality státu (v případě vývoje, který autor nepředpokládá).

O spojitosti otázek obecného výzkumu MV a koncepce ZP svědčí také konference, která se konala v ÚMPE v dubnu 1968 a byla věnována právě těmto otázkám [viz Lenert, 1968, s. 50]. Ve vystoupení ředitele Šnejdárka se opět objevují problémy logos/polis a epistemologie. Šnejdárek připomíná nutnost „úplné svobody výzkumu“ a odmítá požadavky, aby věda pouze „vytvořovala činnost praxe“ a obhajovala její apriorní názory. Proponování obou sfér by pak měla zajistit rotace pracovníků. Z hlediska metodologicko-epistemologického přístupu varuje před příliš velkým používáním kvantitativních přístupů a před „ekonomismem“, přičemž filozofii a historii považoval za základní poznávací východiska. V oblasti koncepce ZP se věnoval především SRN, kde vyzýval k iniciativě na zlepšení vztahů, ale zároveň také zpochybnil úspěšnost „nekapitalistické“ cesty rozvoje rozvojových zemí. Druhý hlavní referát, přednesený Miroslavem Niklem, se zaměřil na problémy ekonomické integrace, zejména na její nedostatečnost mezi socialistickými státy a na z toho vyplývající technologické zaostávání Československa. Mj. navrhoval aktivnější politiku v rámci GATT, vstup do Mezinárodního měnového fondu a přiblížení cen RVHP k tržním cenám. Vratislav Pěchota, vedoucí poradců ministra, navrhoval iniciovat

evropské diskuze o modelech bezpečnosti, včetně možnosti jednat o zrušení vojenských bloků v Evropě. Vladimír Soják popisoval socialistická i kapitalistická společenství jako multipolární (Československo jako jeden z pólů) a hlásil se k Chruščovově politice mírového soutěžení. V ekonomických diskuzích se většinou objevovala ostrá kritika mechanismů RVHP s výzvami k intenzivnějším ekonomickým stykům s kapitalistickými zeměmi.

V souvislosti s otázkou koncepce československé ZP se v diskuzích druhé poloviny 60. let objevilo téma role kultury v ZP. Na stránkách *Mezinárodních vztahů* proběhla zajímavá výměna názorů mezi Alexandrem Ortem a Antonínem J. Liehmem, která se bytostně týká problému logos/polis, neboť pojednává o vztahu kultury a zahraniční politiky.

Ort vychází z přesvědčení, že vedle tradičních mocenských a ekonomických faktorů hrají v ZP stále silnější roli kulturní faktory [viz Ort, 1966 b, s. 54]. Na příkladech velmocí (od Francie přes Velkou Británii až po Sovětský svaz) ukazuje, kterak aktivní kulturní působení v zahraničí přispívá k upevňování jejich mezinárodního postavení. Vyzývá k „*cílevědomé propagaci kulturních hodnot*“, kterou socialistické země do té doby zanedbávaly. Zejména v Československu – jemuž na straně jedné chybí mocenské i hospodářské zdroje velmocí a jež na straně druhé podle Ortova názoru patří „*ke kulturním velmocem světa*“ [tamtéž, s. 60] – by se kultura měla stát „*významným nástrojem... zahraniční politiky*“, a to jak při uvolňování mezinárodního napětí, tak i v boji „*s buržoazní ideologií*“ [tamtéž, s. 61]. Autor tak používá ve vztahu kultury a zahraniční politiky tentýž model, z něhož se svými kolegy vychází při analýze vztahu výzkumu MV a ZP [viz Ort – Had – Krátký, 1965] a v němž je logos podřízen potřebám polis.

Liehm reaguje polemikou, která má být uveřejněna v jednom z následujících čísel. Ovšem v roce 1967 není povoleno její vydání a stať může vyjít až v roce 1968 [viz Liehm, 1968], což mj. ukazuje, že ke zrovnoprávnění logos s polis v oblasti výzkumu MV dochází pouze po dobu několika měsíců roku 1968. Liehm pojímá kulturu především jako autonomní prostor, který se „*nerozvíjí v souladu s aspiracemi státu, nýbrž velice často v rozporu s nimi, v konfliktu s mocí, s okamžitými zájmy nejenom státního aparátu, ale zčásti i s tím, co dnes nazýváme společenským zájmem*“ [tamtéž, s. 55]. Odmítá proto chápat kulturu jako součást politiky, odmítá „*ideologicky definovanou kulturní politiku*“ [tamtéž, s. 62]. Kultura se podle jeho názoru „*nejlépe propaguje sama*“ a stát by měl kultuře pouze otevírat cestu (poskytováním umělecké svobody, dotacemi). Naopak zásahy státu a snaha politicky účelového využití kultury musejí být kontraproduktivní. Zahraniční kulturní politika je podle Liehma pouze pokračováním vnitřní kulturní politiky. S kulturou nelze apriori počítat jako s nástrojem ideologického boje. Pouze když společnost vytvoří kultuře podmínky pro její rozvoj, které jsou lepší než jinde, potom dojde ke „*shodě zájmových postojů mezi kulturou a společností*“ [tamtéž, s. 61]. Z hlediska logos/polis v oblasti kultury tvrdí Liehm totéž, co říkají Šnejdárk či Kotyk v oblasti výzkumu MV. *Logos by měl vedle polis působit autonomně, nikoli jako její podřízená součást.*

Měly tyto diskuze nějaký vliv na oficiální stanoviska československé zahraniční politiky? Nepříliš. ÚMPE byl sice rezortním výzkumným ústavem Ministerstva zahraničí, ovšem za působení ministra Davida (1953–1968) nebyl ani zájem, ani podmínky k tomu, aby ústav přispíval ke koncipování ZP. Koneckonců samotné Ministerstvo zahraničí bylo pouze jedním z hráčů v oblasti její tvorby. O zásadních otázkách rozhodovalo Mezinárodní oddělení ÚV KSČ,¹⁰ a to se samo orientovalo podle linie ÚV KSSS, v čemž mu často „pomáhalo“ sovětské velvyslanectví v Praze [viz rozhovor s V. Kotykem]. Otázka vypracování koncepce ZP se tedy ani neobjevila, šlo o rozpracovávání stanovené linie. Ve druhé polovině 60. let se přesto objevují možnosti, kdy ÚMPE v dílčích otázkách přispívá k tvorbě československé zahraniční politiky [viz rozhovor s A. Ortem] a interakce mezi logos a polis trochu ztrácí na své předchozí jednosměrnosti. Jde např. o některé vstřícnější postoje k Francii, o pokusy zlepšit vztahy s Německem (prostřednictvím tehdejšího náměstka Klíčky) nebo o českou iniciativu v Evropské hospodářské komisi OSN.¹¹ Samostatnou kapitolu představují rozvojové země, které patřily k výzkumným prioritám

ÚMPE a kde se nabízel větší prostor pro ovlivňování československé zahraniční politiky než např. v evropské politice.

Zásadnější změny nastávají až v roce 1968 s příchodem Jiřího Hájka do funkce ministra. Nejenže Hájek sám je zastáncem aktivní ZP v mezích socialistického společenství, ale zřizuje také poradní sbor, kam jsou přizváni i lidé z výzkumu, čímž se ovšem nic neměnilo na vedoucím postavení orgánů KSČ. Hájek hodnotí úlohu diplomacie v té době jako „pomocnou, i když ne zcela bezvýznamnou“ [Hájek, 1997, s. 269]. Přitom k žádným radikálním koncepčním posunům nedochází již z toho prostého důvodu, že Hájek a jeho spolupracovníci považují za hlavní cíl zahraniční politiky „krýt záda obrodnému procesu“ [Hájek, 1997, s. 267] a že se vyhýbají krokům, které by mohly být využity proti reformnímu procesu v zemi ze strany SSSR a dalších komunistických států. V zahraničně-politické části *Akčního programu KSČ* z dubna 1968 proto „na rozdíl od většiny ostatních částí, kde se zdůrazňovaly změny, převládala... kontinuita cílů, směrů a hlavních oblastí zájmu“ [tamtéž].¹²

V tomto duchu se nese i Hájkův projev v Zahraničním výboru Parlamentu v červnu 1968 [viz *Rudé právo*, 1968, s. 6]. Jeho největší část je věnována právě vztahům s ostatními socialistickými státy. Nejprve zdůrazňuje nutnost kontinuity a prohlubování bezpečnostní i ekonomické spolupráce, ale zároveň se distancuje od „minulého období dogmatismu“ a vyzývá k odstranění přežilého, k respektování státní suverenity a „rozmanitosti přístupů“ v zahraniční politice uvnitř socialistického společenství. Jako možný příklad této rozmanitosti uvádí rozdíl mezi globálními zájmy SSSR a regionálními zájmy menších socialistických států. V otázce vnitropolitického vývoje v Československu zdůrazňuje jeho přínos pro spolupráci se socialistickými zeměmi (v RVHP, ve Varšavské smlouvě, bilaterálně, při rozvíjení spolupráce s Jugoslávií), dotýká se rovněž „názorových rozdílů“ socialistických zemí, přičemž varuje před „vměšováním“. Ve vztazích s kapitalistickými státy zdůrazňuje potřebu jednoty socialistických zemí, přičemž Československo by se mělo aktivně podílet na přípravě společných stanovisek. Připomíná také bilaterální dimenzi, v jejímž rámci se mají posilovat vztahy téměř se všemi evropskými kapitalistickými státy, včetně SRN, kde je dlouhodobým cílem navázání diplomatických vztahů. Vůči USA udržuje odstup, zlepšení vztahů je podmiňováno vrácením zadržovaného zlata. V otázce rozvojových zemí se ministr hlásí k politické podpoře „boje proti imperialismu“, ovšem v ekonomických vztazích se má jednat o omezení materiální pomoci a o „vzájemně výhodný obchod“, čímž se distancuje od politicky motivované hospodářské spolupráce, která přinášela ztráty. Pokud se týká nástrojů ZP, ministr připomíná roli OSN, rozvíjení ekonomické zahraniční politiky, kde má hrát významnou roli spolupráce s kapitalistickými státy, a kulturní a vědecké styky. Ministrův projev odrážel řadu témat, která se objevila v předchozích diskuzích, a přes celkovou umírněnost patrně jde o nejradikálnější oficiální dokument v oblasti zahraniční politiky v období před invazí sovětských vojsk.

V období začínající normalizace vychází v *Mezinárodních vztazích* článek Vladimíra Janků (autor však používá pseudonym Vladimír Petr) na téma racionalizace tvorby ZP. Racionalizace je chápána jako obrana před nebezpečím „subjektivismu“, který podle jeho názoru působí ZP vážné škody [viz *Petr*, 1969, s. 3]. Racionalizaci opírá především o „pravdivé poznání objektivní reality“, které se má zakládat na využití kybernetiky, matematických modelů a optimalizaci modelů rozhodování (většinu těchto metod autor přejímá z americké literatury). Z hlediska tehdejší situace je důležitá jeho analýza „případu (v soudobém světě běžném), že vlastní tvorba zahraniční politiky není výlučnou záležitostí orgánů dané země a ve větší či menší míře je doplňována i nahrazována funkcí buď orgánů druhého státu či mezistátních“ [tamtéž, s. 5]. Rozlišuje tři modely: silnější stát přebírá ZP slabšího, slabší se vzdává vlastní ZP kopírováním rozhodnutí silnějšího a slabší provádí vlastní politiku v oblastech výlučného zájmu, zatímco v ostatních „uplatňuje právo rovnoprávně se spolupodílet na společné tvorbě zahraniční politiky“ [tamtéž]. Právě

třetí model Janků považuje za optimální pro Československo. Janků tak kritikou „subjektivismu“ kritizuje pokusy o vlastní koncepci ZP a její podřízenost zájmům mocnějšího souseda (stvrzenou invazí) představuje jako v podstatě *normální*.

Diskuze se odehrává ve společenském kontextu 60. let. Z hlediska polis si ekonomická krize centrálně plánované ekonomiky přímo vynucuje návrhy alternativ v oblasti, která je podobně ideologicky sešněrována jako oblast ZP. Vědecko-technická revoluce na Západě vzbuzuje v komunistických státech obavy ze zaostávání. Diskuze o koncepci se proto také zaměřují na ekonomickou stránku ZP, neboť potřeba ekonomických reforem je politicky posvěcena. Čelit zaostávání se má intenzivnějšími hospodářskými kontakty s kapitalistickými státy. Ekonomická čili tržní dimenze má být ovšem zřetelnější i ve vztazích uvnitř komunistického bloku a ve vztazích s rozvojovými zeměmi. V nejožehavějších otázkách bezpečnosti panuje v okruhu ÚMPE konsenzus nezpochybnující členství ve Varšavské smlouvě (což neznamená, že se neobjevují požadavky na její reformu) a základní ideovou orientaci na komunistické státy. Prostor pro vlastní iniciativu se mimo hospodářskou oblast hledá také v kulturní spolupráci. Tyto představy se posléze objevují v Hájkově koncepci československé zahraniční politiky. V podmínkách totalitního státu a totalitního subsystému MV však i tyto nepřilíš radikální požadavky přesahují únosnou mez. Invaze a následná normalizace ukončují představy o vlastní koncepci zahraniční politiky a současně jejich ideové zázemí, jímž měl být autonomní výzkum mezinárodních vztahů.

* * *

Řada badatelů si v době totality uvědomuje, že pouze konstituováním svébytné disciplíny výzkumu MV je možné se vymanit z politických a ideologických imperativů svazujících svobodu výzkumu a znemožňujících zastávat jiné stanovisko než oficiální. Pokud vymanit logos z diktátu polis ve smyslu prvního modelu a založit logos ve smyslu třetího modelu jako autonomní sféru – jak jsme dokumentovali na příkladu ÚMPE – byl úspěšný jen částečně. Kromě již zmiňovaných omezení vyplývajících z totalitního charakteru státu nepřála plnohodnotnému rozvoji logos ani skutečnost, že klíčové výzkumné centrum MV nevzniklo ani na univerzitě, ani v akademii věd, tj. ve vědecké oblasti (alespoň deklarovaně vědecké), nýbrž v rezortu Ministerstva zahraničí, tj. v oblasti politické. Přesto politická dynamika umožnila načas se přiblížit ke třetímu modelu. Vznikají tak podmínky k promyšlení alternativ československé ZP a k formulaci vlastní koncepce v roce 1968. Vzhledem k dlouhodobé povaze vědecké práce šlo však pouze o kratičký záblesk v totalitní temnotě, která předcházela i následovala.

¹ Karl Popper přesvědčivě ukazuje, že vlastní Platonův model společnosti se blíží k totalitním systémům, tedy ke společností podřizujícím logos polis [viz Popper, 1994]. Pokud však opustíme celospolečenskou rovinu, najdeme uskutečnění tohoto vztahu v oborové rovině v podobě zmíněné polis druhého řádu.

² I když obor MV byl v demokratických státech té doby rovněž formován politickým kontextem, vývoj disciplíny měl vlastní dynamiku. Např. diskuze mezi stoupenci klasického realismu a stoupenci matematických přístupů k výzkumu MV v 60. letech nemá přímou souvislost s politickým vývojem v USA a v západní Evropě.

³ Stanovení roku 1957 jako mezníku mezi prvním a druhým obdobím odpovídá také periodizaci československé zahraniční politiky Jaroslava Šedivého [viz Šedivý, 1966 a].

⁴ Vznik MV jako samostatné vědecké disciplíny je zde spojován se založením první Katedry mezinárodních vztahů v městečku Aberystwyth v roce 1919.

⁵ Toto hodnocení není správné už z toho důvodu, že žádná česká teorie MV v té době nevzniká, výzkum většinou probíhá buď ve standardním rámci marxismu-leninismu, nebo je čistě empirický.

⁶ Myšlenka vlastní výchovy odborníků na mezinárodní politiku se vrací v roce 1968, kdy vzniká příslušný studijní obor, který je však v roce 1969 opět zrušen.

⁷ V polovině roku 1969 byl Jaroslav Šedivý zbaven vedení a poslední dvě čísla ročníku 1969 redigoval Antonín Seifert, který se záhy stal rovněž obětí normalizace.

⁸ První příspěvek ze zahraničí vychází již o rok dříve. Nejde přitom o text sovětského badatele, jak by se dalo očekávat, nýbrž jeho autorem je ředitel bělehradského ústavu [viz Mates, 1967].

ZÁBLESK V TOTALITNÍ TEMNOTĚ

⁹ Vyskytly se však i kompetentní pokusy o aplikaci matematických metod při výzkumu MV. Jeden z nich můžeme nalézt u autorské trojice Charvát, Kučera a Soukup z Československé akademie věd, kteří na základě matematické teorie informace rozvíjejí teorii závislosti [viz Charvát – Kučera – Soukup, 1973]. Je pozoruhodné, že jejich příspěvek v prestižním americkém sborníku spolueditovaném Karlem Deutschem je jedinou statí ze zemí východního bloku. V okruhu autorů Mezinárodních vztahů se však podobné práce neobjevují.

¹⁰ Vztah mezi ministerstvem a mezinárodním oddělením byl složitý a procházel změnami. Např. rivalita mezi dogmatickým Davidovým Ministerstvem zahraničí a reformně orientovaným Mezinárodním oddělením ÚV KSČ ve druhé polovině 60. let by stála za samostatnou studií.

¹¹ Za tyto poznatky autor vděčí Jaroslavu Šedivému.

¹² Jaroslav Šedivý vysvětluje relativně konzervativní ladění zahraničněpolitické části Akčního programu KSČ rovněž tím, že v diskuzích k jeho obsahu docházelo k názorovým střetům mezi radikálnější orientovanými pracovníky ÚMPE a spíše opatrnějšími představiteli Mezinárodního oddělení ÚV KSČ, kteří nakonec převážili.

Literatura

- Drulák, Petr (2000): Interpretace vzniku studené války. Dizertační práce. Praha: Vysoká škola ekonomická, 2000.
- Drulák, Petr – Druláková, Radka (2000): International Relations in the Czech Republic: A Review of the Discipline. *Journal of International Relations and Development*, Vol. 3, No. 3, s. 256–282.
- Foucault, Michel (1994): Diskurs, autor, genealogie. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1994.
- Friedrichs, Jörg (2001): International Relations Theory in France. *Journal of International Relations and Development*, Vol. 4, No. 2, s. 118–137.
- Galtung, Johan (1968): Výzkum míru: věda, nebo zahalená politika? *Mezinárodní vztahy*, ročník 3, číslo 1, s. 39–55.
- Guzzini, Stefano (1998): Realism in International Relations and International Political Economy: The Continuing Story of a Death Foretold. New York – London: Routledge, 1998.
- Hájek, Jiří (1997): Paměti. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1997.
- Hájek, Jiří (1978): Poznámky k vývoji koncepcí a realit čs. zahraniční politiky. Nепublikovaný rukopis. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1978.
- Hoffmann, Stanley (1977/1995): An American Social Science: International Relations. In: Der Derian, James (ed.): *International Theory: Critical Investigations*. New York: New York University Press, 1977/1995.
- Charvát, František – Kučera, Jaroslav – Soukup, Miroslav (1973): Toward the System Theory of Dependence: Further General Theoretical Remarks. In: Alker, H. R., Jr. – Deutsch, K. W. – Stoetzel, A. H. (eds.): *Mathematical Approaches to Politics*. Amsterdam – London – New York: Elsevier Scientific Publishing Company, 1973, s. 263–286.
- Inozemcev, N. (1969): Aktuální úkoly teoretického bádání. *Mezinárodní vztahy*, ročník 4, číslo 4, s. 39–43.
- Joergensen, Knud Erik (2000): Continental IR Theory: The Best Kept Secret. *European Journal of International Relations*, Vol. 6, No. 1, s. 9–42.
- Kotyk, Václav (1968): Demokratická a československá zahraniční politika. *Mezinárodní vztahy*, ročník 3, číslo 2, s. 3–11.
- Kotyk, Václav (1967): Historiografie a mezinárodní vztahy. *Mezinárodní vztahy*, ročník 2, číslo 2, s. 49–53.
- Krátký, Karel (1966): Řízení vědeckého výzkumu mezinárodní problematiky v ČSSR. *Mezinárodní vztahy*, ročník 1, číslo 1, s. 78–79.
- Le Goff, Jacques (1991): Kultura středověké Evropy. Praha: Odeon, 1991.
- Lenert, Jaroslav (1968): O současných problémech československé zahraniční politiky a výzkumu mezinárodních vztahů. *Mezinárodní vztahy*, ročník 3, číslo 4, s. 50–55.
- Liehm, A. J. (1968): Kultura – instrument nebo možnost? *Mezinárodní vztahy*, ročník 3, číslo 1, s. 55–62.
- Lyotard, Jean-Francois (1993): O postmodernismu. Praha, 1993.
- Mates, Leo (1967): Společenské podmínky politiky neangažovanosti. *Mezinárodní vztahy*, ročník 2, číslo 2, s. 34–48.
- Ort, Alexandr (1967): Deset let Ústavu pro mezinárodní politiku a ekonomiku v Praze. *Mezinárodní vztahy*, ročník 2, číslo 2, s. 54–59.
- Ort, Alexandr (1968): Jsou mezinárodní vztahy vědou? *Mezinárodní vztahy*, ročník 3, číslo 1, s. 62–68.
- Ort, Alexandr (1969): Meze a možnosti výzkumu míru. *Mezinárodní vztahy*, ročník 4, číslo 4, s. 53–57.
- Ort, Alexandr (1966 a): Mezinárodní vztahy a politická věda. *Mezinárodní vztahy*, ročník 1, číslo 1, s. 62–67.
- Ort, Alexandr (1966 b): Úloha kultury v zahraniční politice. *Mezinárodní vztahy*, ročník 1, číslo 3, s. 54–61.
- Ort, A. – Had, M. – Krátký, K. (1965): Politická věda – ano či ne? *Nová mysl*, rok 1965, číslo 5, s. 684–693.
- Petr, Vladimír (1969): Otázka racionalizace tvorby zahraniční politiky. *Mezinárodní vztahy*, ročník 4, číslo 1, s. 3–20.
- Plaček, Štěpán (1966): K problematice studia politiky a mezinárodních vztahů. *Mezinárodní vztahy*, ročník 1, číslo 2, s. 49–54.
- Popper, Karl (1994): Otevřená společnost a její nepřítel I. Praha: OIKUMÉNE, 1994.
- Redakce (1967): Redakční diskuse o výzkumu mezinárodních vztahů. *Mezinárodní vztahy*, ročník 2, číslo 1, s. 48–58.
- Rudé právo, 12. 6. 1968, s. 6.

- Seifert, Antonín (1999): Jiří S. Hájek. Text přednášky z cyklu „Velcí Evropané“. Praha: Nadace Jiřího z Poděbrad pro evropskou spolupráci a Sdružení za evropský dům, 1999.
- Soják, Vladimír (1968): O nových rysech výzkumu mezinárodních vztahů. Mezinárodní vztahy, ročník 3, číslo 3, s. 55–56.
- Soják, Vladimír (1969): O teorii mezinárodních vztahů v socialistických zemích. Mezinárodní vztahy, ročník 4, číslo 4, s. 44–52.
- Soják, Vladimír (1966): Problémy výzkumu soudobých mezinárodních vztahů. Mezinárodní vztahy, ročník 1, číslo 1, s. 68–77.
- Soják, Vladimír – Hruza, Miloslav (1987): K 30. výročí výzkumu mezinárodních vztahů. Mezinárodní vztahy, ročník 22, číslo 7.
- Šedivý, Jaroslav (1967): Ke studiu československé zahraniční politiky. Mezinárodní vztahy, ročník 2, číslo 4, s. 54–58.
- Šedivý, Jaroslav (1966 a): Podmínky a hlavní cíle československé zahraniční politiky. Mezinárodní vztahy, ročník 1, číslo 1, s. 3–16 (zastavené vydání).
- Šedivý, Jaroslav (1966 b): Výzkum míru. Mezinárodní vztahy, ročník 1, číslo 4, s. 61–63.
- Šnejdárek, Antonín (1966): K vývoji výzkumu mezinárodních vztahů v Československu. Mezinárodní vztahy, ročník 1, číslo 1, s. 4–16.
- Waeber, Ole (1998): The Sociology of a Not So International Discipline: American and European Development in International Relations. International Organization, Vol. 52, No. 4, s. 687–727.

Rozhovory

- Václav Kotyk, Praha, 3. 11. 2000.
- Alexandr Ort, Praha, 27. 10. 2000.
- Jaroslav Šedivý, Praha, 24. 10. 2000.

Poznámka

Autor by rád poděkoval Lucii Königové, Jaroslavu Šedivému a Jiřímu Šedivému za cenné připomínky k tomuto textu.